

Тема 2. Демографічні процеси в світосистемі

Природний рух населення

Пригадайте!

- **1. Що вивчає наука демографія?**
- **2 Які процеси належать до демографічних?**
- **3. Якими показниками характеризується природний рух населення?**

- найбільша цінність держави – це люди, які здатні розробити технології для перетворення сировини на супутники, комп'ютери, книжки, кавоварки.
- Саме інтелектуально розвинена і творча людина сьогодні є головним і незаперечним ресурсом будь-якої країни

«Словничок»

- **Населення** – сукупність людей, які мешкають на певній території.
- **Кількість населення** – це кількість мешканців у певній країні в певний момент часу.
- **Демографія** – наука, що вивчає склад і рух населення та закономірності його розвитку.

Зміна кількості населення світу

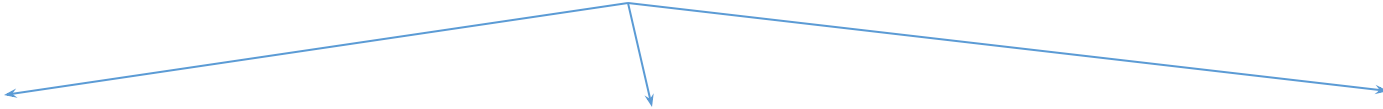

Мал. 209. Динаміка зростання населення світу

Населення планети зростає швидкими темпами.

У 1820 р населення Землі досягло 1 млрд осіб , а в 2015 році становило вже 7,3 млрд чоловік.

Виокремлюють три «демографічні вибухи»


```
graph TD; A[Виокремлюють три «демографічні вибухи»] --> B[Перший.]; A --> C[Другий.]; A --> D[Третій.];
```

Перший.

у XVIII – XIX ст. у розвинутих країнах Європи після т. зв. промислових переворотів.

Чисельність населення світу зросла завдяки Європі в 2 рази.

Другий.
У першій
половині XX ст.
«демографічний
вибух»

Третій.

Після Другої світової війни – найбільш відчутний, населення світу зросло в 2,4 рази через найбідніші країни, що розвиваються, Азії, Африки та Америки.

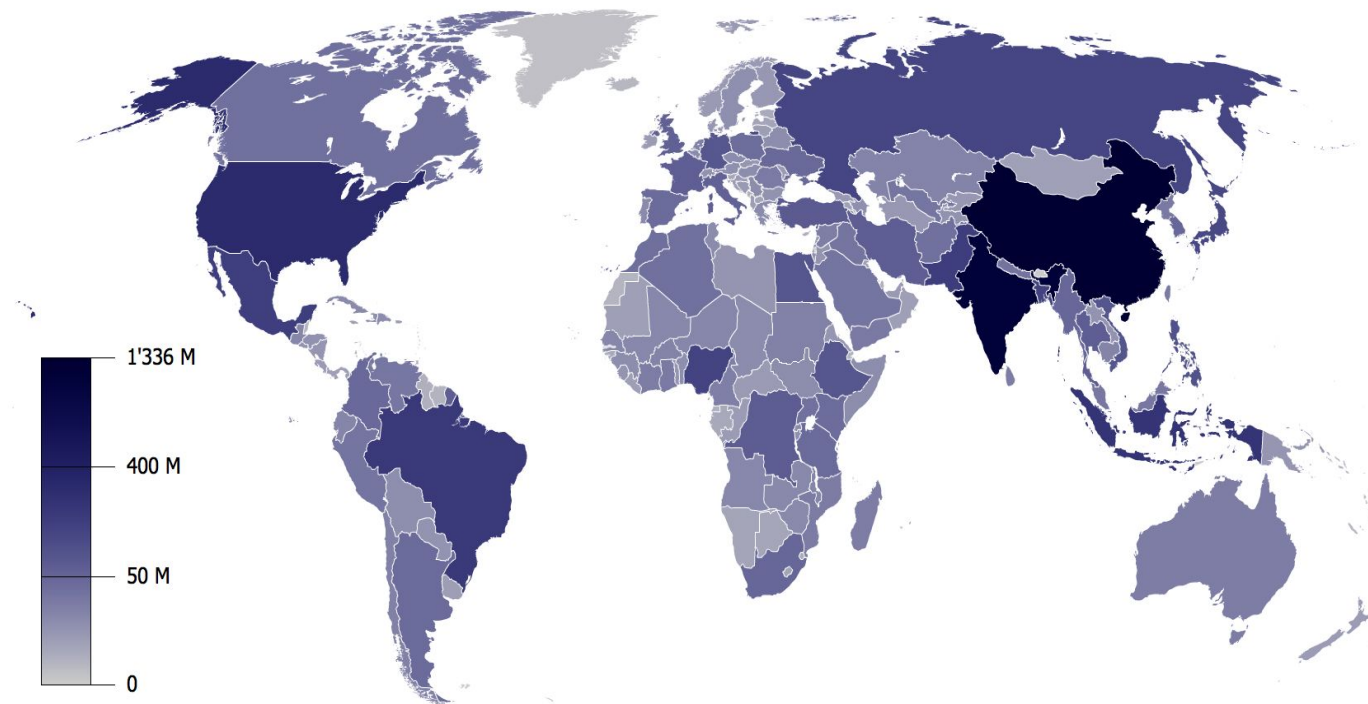
- ми живемо в епоху закінчення «демографічного вибуху»
- швидкість демографічного росту залишається ще високою в деяких країнах Тропічної Африки.
- В Європі поширюється зворотний процес – *демографічна криза* - уповільнення темпів приросту населення.

№	Країна	Кількість населення в млн. осіб	Відсоток від населення Землі, %	Регіон
1.	Китай	1 394,4	18,16	Азія
2.	Індія	1 356,4	17,66	Азія
3.	США	333,3	4,34	Америка
4.	Індонезія	269,5	3,51	Азія
5.	Пакистан	213,3	2,78	Азія
6.	Бразилія	209,4	2,73	Америка
7.	Нігерія	200,1	2,53	Африка
8.	Бангладеш	168,0	2,19	Азія
9.	Росія	146,9	1,91	Євразія
10.	Мексика	133,1	1,73	Америка
38.	Україна	38,0?	0,55	Європа

Топ-10 країн світу за кількістю населення (2020 р.)

Чинники та просторові особливості природного руху населення в світі

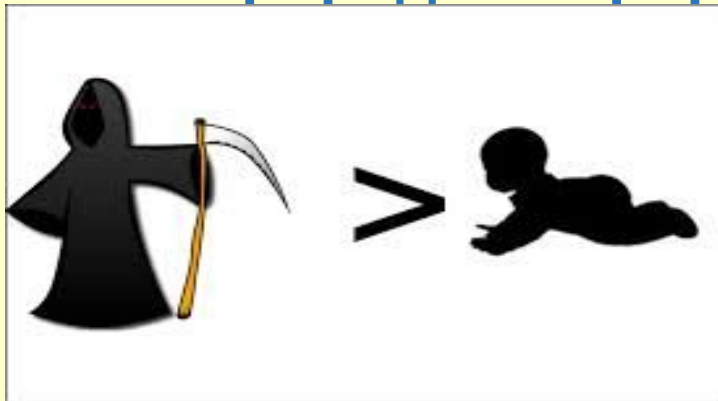

Природний рух населення, показники: *народжуваність (Н)*, *смертність (С)*, *природний приріст (ПП = Н – С)*, середня тривалість життя, статевовікова структура, коефіцієнт потенційної народжуваності на одну жінку тощо.

- кількість шлюбів та розлучень
- чинники, що впливають на природний приріст: природні та соціально-економічні.

Природні (біологічні) чинники

- були визначальними в характері відтворення населення з давніх-давен **до XVIII ст.**
- рівні народжуваності та смертності були дуже високими - низький природний приріст

Соціально-економічні чинники

- матеріальні умови життя: рівень розвитку медицини, умови праці, побуту та харчування, національні та релігійні традиції, рівень добробуту родини, зростання частки міського населення тощо.
- вплинули спочатку на рівень смертності, знизили - «демографічний вибух»
- з ХХ ст. суттєво знизили й рівень народжуваності в розвинутих країнах - демографічна криза, а нині й у більшості країн, що розвиваються

Інші чинники, що впливають на природний приріст

- 1. *Екологічні чинники.*
Погіршення стану довкілля - зростання рівнів спадкових хвороб, дитячої смертності, поширення небезпечних для життя захворювань.
- 2. *Історичні причини* – війни, голодомори, революції, екологічні катастрофи.

Кількість населення Землі в цілому зростає

- внаслідок розширеного відтворення: $19,26\text{ ‰ }H - 7,77\text{ ‰ }C = 11,49\text{ ‰ }ПП$ (2017 р.).
- регіони та країни світу мають різну демографічну ситуацію.

Відтворення на різних територіях може бути:

- 1. звуженим (I тип відтворення: $10\text{ ‰ }H - 8\text{ ‰ }C = 2\text{ ‰ }ПП$)
або простим ($H = C, ПП = 0\text{ ‰}$)
- 2. розширеним (II тип відтворення: $20\text{ ‰ }H - 6\text{ ‰ }C = 14\text{ ‰ }ПП$)

ТИПИ ВІДТВОРЕННЯ НАСЕЛЕННЯ

ПЕРШИЙ ТИП

13 н. – 10 с. = 3 п. п.

країни розвинені, європейські країни з перехідною економікою; поширення: Європа, Північна Америка, Австралія, Нова Зеландія, Японія

ПРОБЛЕМИ

■ «старіння нації» ■ депопуляція
Німеччина, Болгарія, Україна, Угорщина, Італія

ДРУГИЙ ТИП

36 н. – 12 с. = 24 п. п.

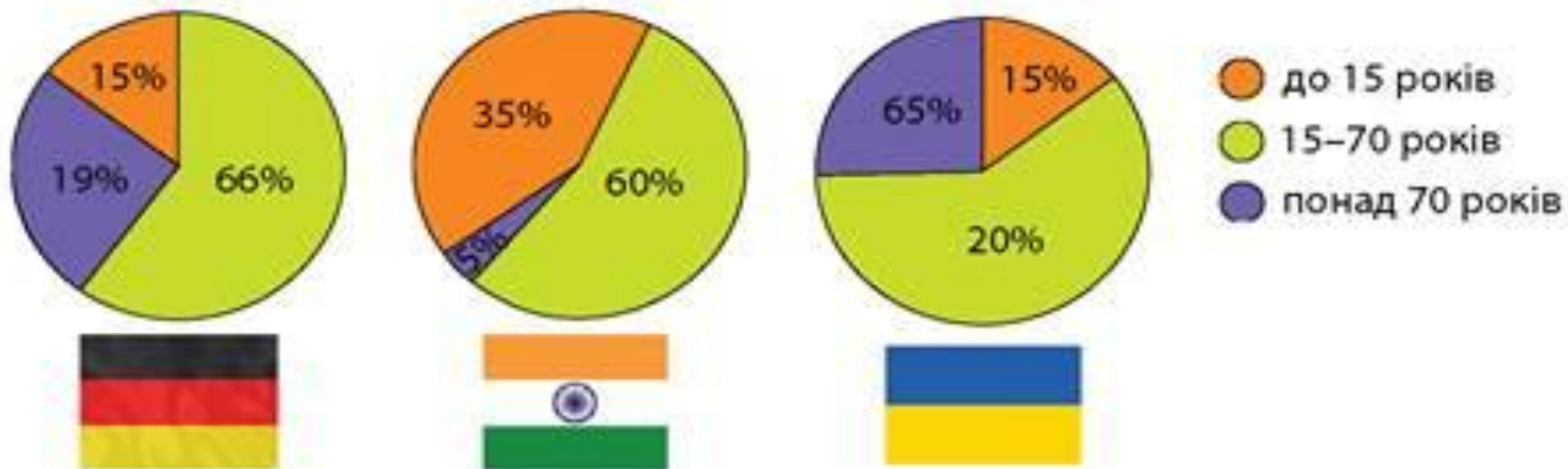
країни, що розвиваються; азіатські країни з перехідною економікою; поширення: Африка, Азія, Латинська Америка, Океанія

ПРОБЛЕМИ

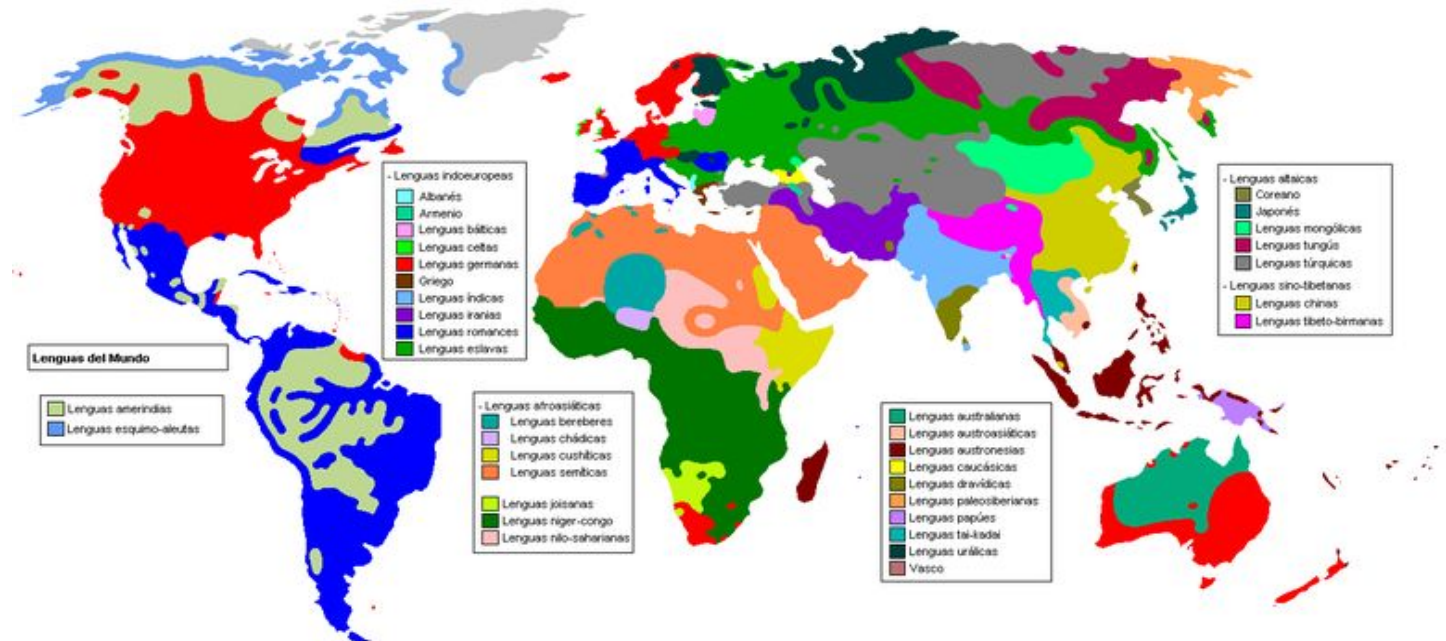
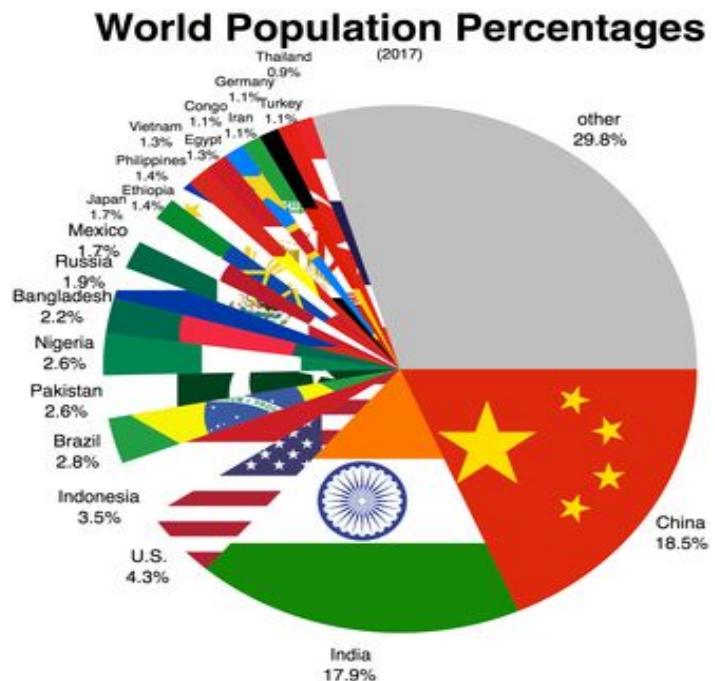
■ нестача продуктів харчування
■ безробіття
■ неписьемність

Демографічна політика:
економічні, правові, морально-психологічні заходи

- При ***I (звуженому)*** типі відтворення населення низький рівень народжуваності пов'язують зі зростанням ролі жінки в суспільному житті, відсутністю ранніх шлюбів, підвищенням рівня культури суспільства, поширенням міського способу життя, «подорожчанням дитини»
- «Старіння» населення спричиняє зменшення частки працездатного населення, подальше зниження природного приросту населення.

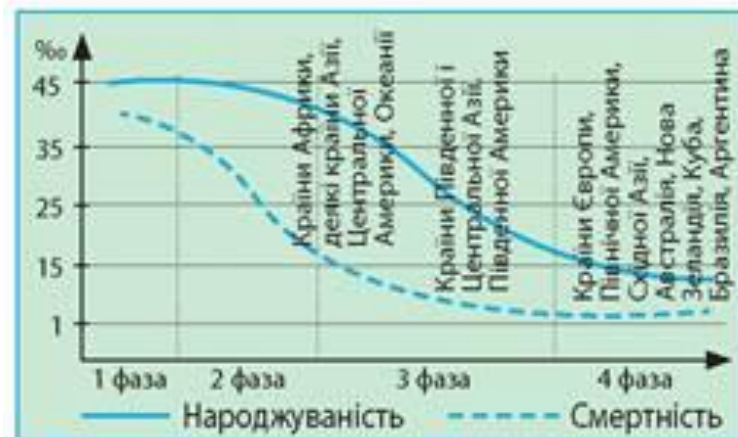

- При **II (розширеному)** типі відтворення населення високим показникам приросту сприяють традиційно великі родини, ранній вступ до шлюбу, залежне становище жінки в родині, переважання сільського способу життя, релігійні забобони тощо.
- Країни з **II типом** відтворення стикаються з проблемами, що пов'язані з неконтрольовано високим приростом населення: це й нестача харчових продуктів, безробіття, брак коштів на розвиток соціальної сфери.

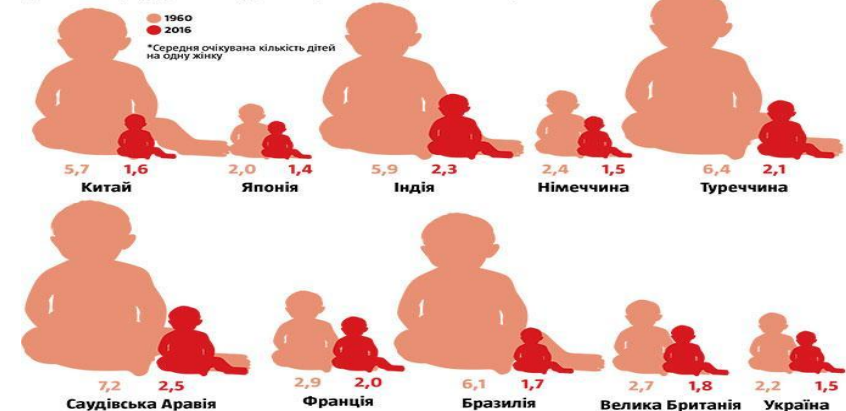

Демографічний перехід, його фази

- Термін введений у 1945 р. амер. демографом **Френком Ноутстейном**
Демографічний перехід – історичний перехід від одного типу відтворення діншого.
- Його кінцева мета – стабілізація чисельності населення. Загальна схема процесу демографічного переходу складається з 4 (або 5) послідовних фаз, кожна з яких у різних регіонах і країнах відбувається за власним сценарієм, але має певні спільні риси.
Перша фаза характеризується збереженням високого рівня народжуваності ($H =$) за різкого скорочення рівня смертності (C). Завдяки цьому досягається високий рівень природного приросту (PP). При цьому зниження коефіцієнта народжуваності є меншим, ніж зниження коефіцієнта смертності ($H > C$).
- Це спричиняє «демографічний вибух». У XIX ст. цей етап пройшли

Динаміка народжуваності* у різних країнах світу в 1960–2016 роках

Source: World Bank

Традиційне відтворення	ФАЗИ ДЕМОГРАФІЧНОГО ПЕРЕХОДУ				
	Перша	Друга	Третя	Четверта	П'ята
	$(N \uparrow)(C \uparrow)(PP \downarrow)$ «Демографічний вибух»				
	$(N \downarrow)(C \downarrow)(PP \downarrow)$ «Старіння населення»				
	$(N = C)(C \uparrow)(PP \geq 0)$ «Старіння населення»				
	$(N = C)(PP = 0)$				
	$(N < C)(PP < 0)$				
Розвинуті країни Європи					
Розвинуті країни Америки, Океанії, Японія					
Країни, що розвиваються					
Найменш розвинуті країни					

Перша фаза	Друга фаза	Третя фаза	Четверта фаза	П'ята фаза
збереження високого рівня народжуваності ($H =$) за різкого скорочення рівня смертності (C).	перехід від багатодітних сімей до малодітних, відбувається зниження показників як народжуваності(H), так і смертності (C)	підвищення рівня смертності (C) внаслідок «старіння» населення. Відбувається перехід до слаборозширеного відтворення населення($ПП \geq 0$).	коеф. смертності знижується, зрівнюється з показником народжуваності ($H = C$), зростання кількості населення припиняється ($ПП = 0$). Депопуляція ($ПП < 0$). Процес демографічної стабілізації закінчується	зниження рівня народжуваності нижче від рівня смертності ($H < C$), але це зумовлене принципово іншими причинами
спричиняє «демографічний вибух». У XIX ст. цей етап пройшли високорозвинуті країни Європи, в XX ст. – країни, що	пережили високорозвинуті країни Європи та Америки в 50-х рр. XX ст.	Цю фазу високорозвинуті країни пережили наприкінці XX – на початку XXI ст.	Високорозвинуті країни досягли четвертої фази, завершивши демографічний перехід	поширення юридично неформлених форм спільного життя, перехід до моделі сім'ї як «зрілої» пари партнерів з однією дитиною, свідоме планування народження кожної

Статеві-вікова структура населення

- Природні (біологічні), соціальні та історичні чинники
- В світі чисельно переважають чоловіки (101 чоловік на 100 жінок), завдяки азійським країнам (105 чоловіків на 100 жінок)
- Висока смертність серед жінок в Азії (ранні шлюби, численні пологи, недостатнє харчування, важка праця)
- В інших регіонах світу за кількістю переважають жінки (особливо серед людей літнього віку). Генетично зумовлено.
- суттєво впливають війни
- У країнах «молодої еміграції» переважає чоловіче населення до (70-х рр. XX ст. чоловіки переважали в населенні Австралії та Канади)

Вікова структура населення

Основні вікові групи:

- діти (*Д*: 0 – 14 років)
- люди працездатного віку (*П*: 15 – 65 років),
- літні люди (*Л*: за критеріями ООН – старші за 65 років).
- залежить інтенсивність демографічних процесів.

ТИПИ ВІКОВОЇ СТРУКТУРИ НАСЕЛЕННЯ

Перший (регресивний)

мала частка дітей і людей молодого віку, велика частка літніх людей. Частка людей працездатного віку становить 50 – 60 %. Притаманний переважно розвинутим країнам

Другий (прогресивний)

дуже значною є частка дітей і людей молодого віку при вкрай низьких показниках частки літнього населення. Осіб працездатного віку – близько 51 – 55%
Мають країни, що розвиваються

Шлюбно-сімейна структура населення

- Сім'я – це мала група людей, об'єднаних шлюбом або кровними зв'язками, спільним побутом, бюджетом, які несуть взаємну відповідальність один за одного**

Аграрне суспільство	Індустріальне та постіндустріальне суспільство
Укладання ранніх шлюбів, багатодітні сім'ї. У сім'ї чітко визначено функції кожного із членів подружжя. Шлюб припиняється в зв'язку зі смертю одного із членів подружжя. У багатьох суспільствах (зокрема, в ісламському) повторні шлюби вдів схвалюються, що сприяє нульовому рівню безшлюбності. Індуїзм і конфуціанство з упередженням ставляться до повторних шлюбів жінок	переважають малодітні сім'ї. Частішими стають такі форми шлюбних союзів, як громадянський та фіктивний шлюб. Існує багато неповних сімей. Переважна більшість сімей – прості, в яких разом живуть особи одного або двох поколінь.

С
І
М
Я

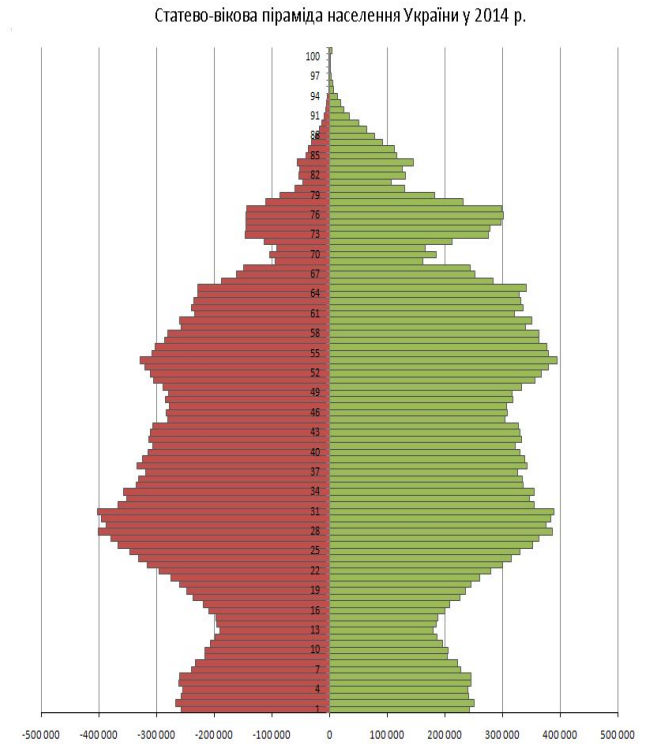
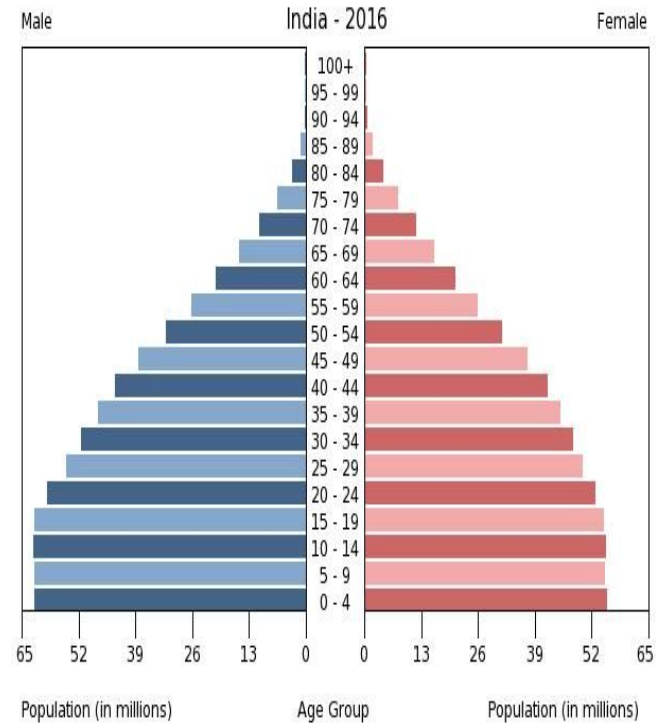
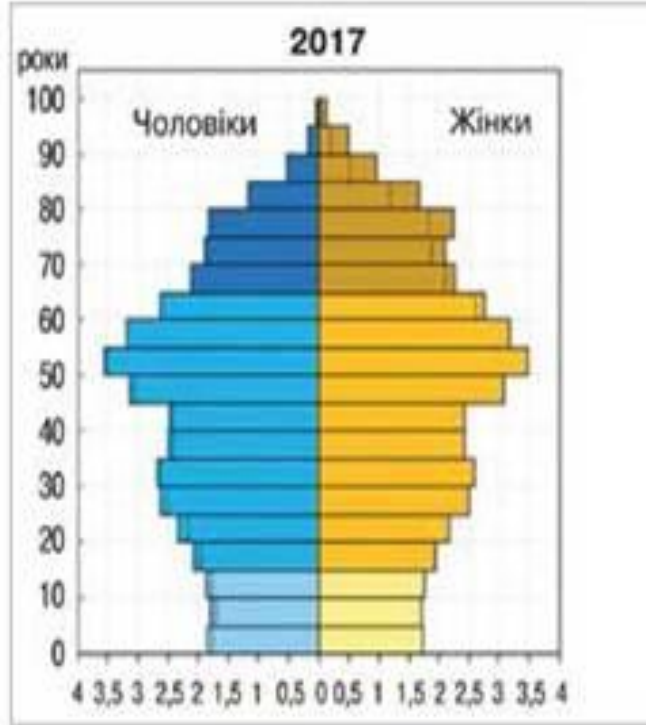
- Загальною тенденцією зміни вікової структури населення є зростання частки населення старших вікових категорій.
- Якщо вона менш ніж 8 %, то населення вважається молодим, понад 12 % – старим.
- **Демографічне старіння («старіння» населення)** – зростання частки людей літнього віку. Розрізняють два типи старіння населення: *старіння «знизу»* (полягає в зниженні народжуваності) та *старіння «зверху»* (наслідок збільшення середньої тривалості життя, зменшення смертності в старшому – понад 65 років – віці за умови низької народжуваності).
- Протягом ХХ ст. населення старіло через зниження народжуваності, тобто мало місце старіння «знизу».
- У наш час у високорозвинутих країнах ситуація змінилась. Народжуваність там є дуже низькою. Завдяки досягненням медицини продовжує неухильно зростати тривалість життя. Так, до старіння «знизу» долучилося старіння «зверху».

Демографічне старіння.

Поместите здесь ваш текст

- Однією з характеристик демографічної «старості» є **середній вік населення**
- **Найстаріші** у світі – європейські країни: країна-карлик Монако – 49,4 року, Італія – 45,1 року, Німеччина – 41,6 року. З країн Азії найстаріша Японія – 46,9 року.
- **Наймолодші** – африканські країни Уганда – 15,1 року, Малі – 16,3 року.

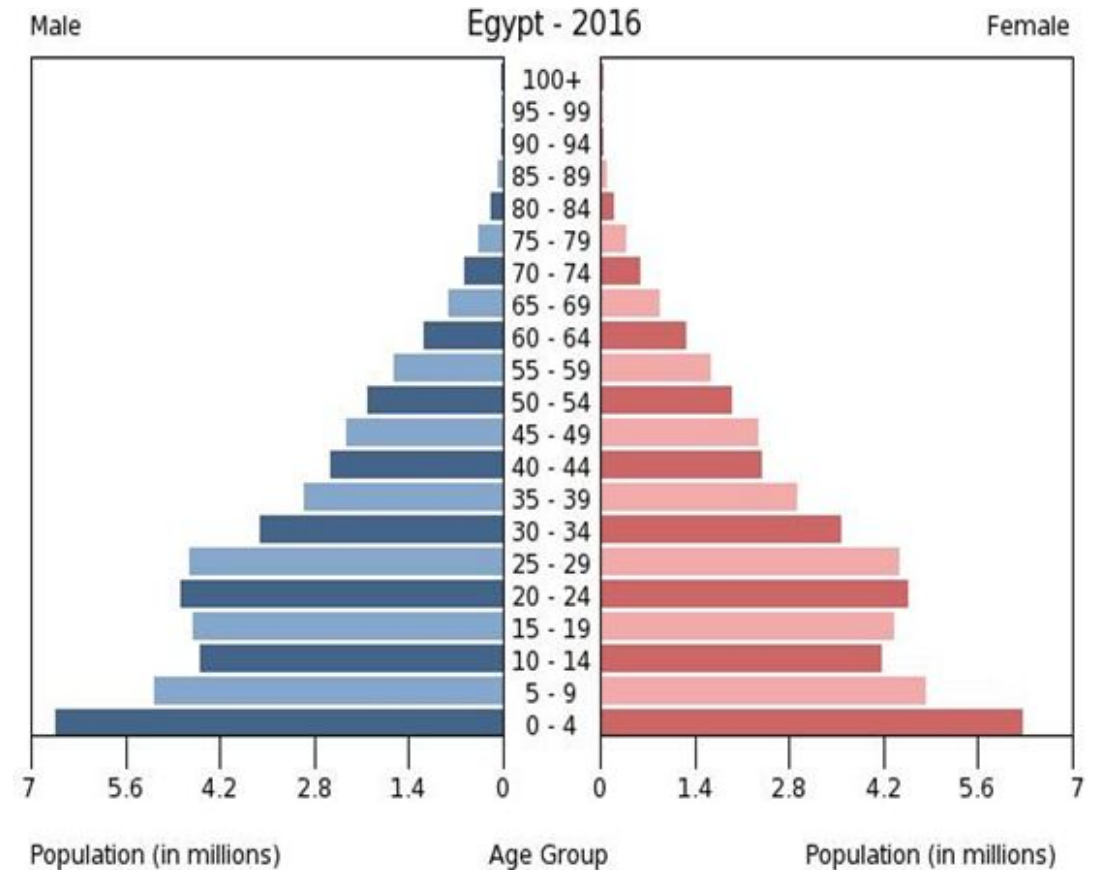

Статеві – вікові піраміди

Характеристика демографічної ситуації в країнах за статевो-віковими пірамідами.

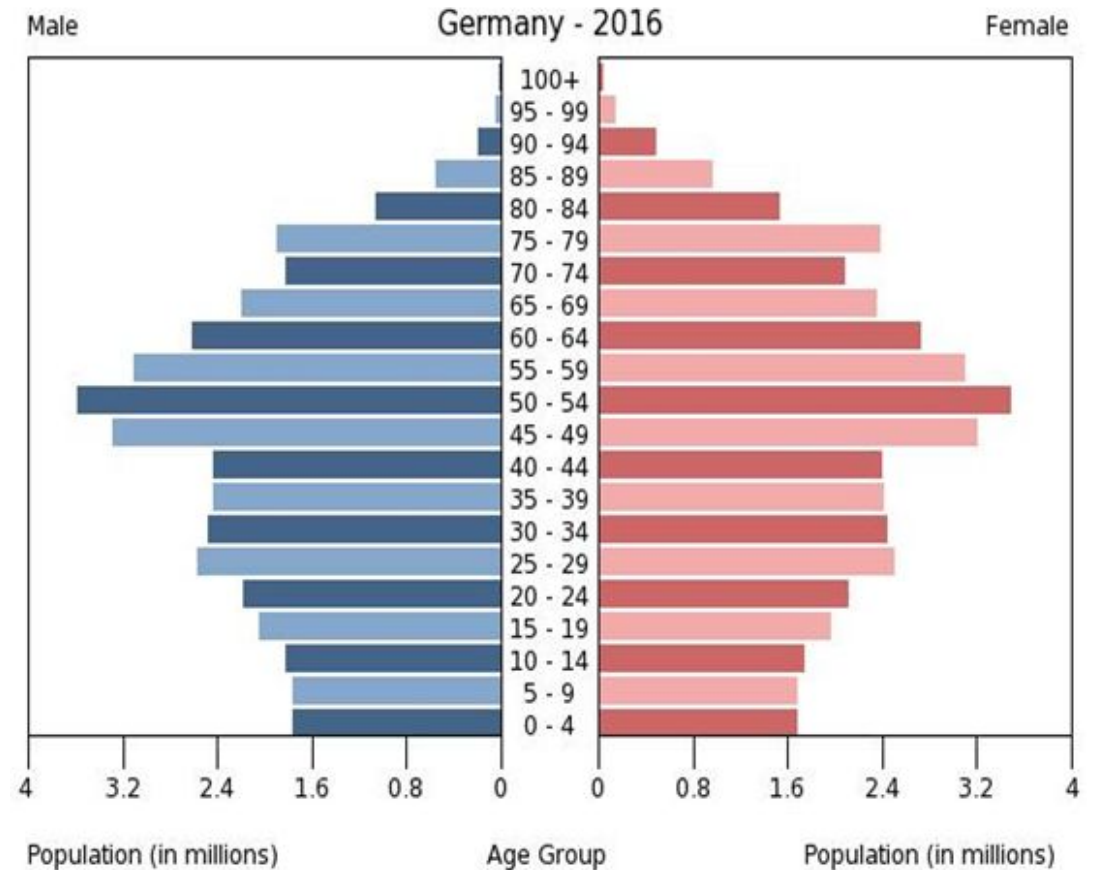
Зростаючий тип

- характеризує II тип відтворення населення.
- Цей тип має форму правильної піраміди.
- Для неї характерний високий показник народжуваності, висока частка дітей, мала частка літніх людей, коротка тривалість життя, загальне зростання кількості населення.

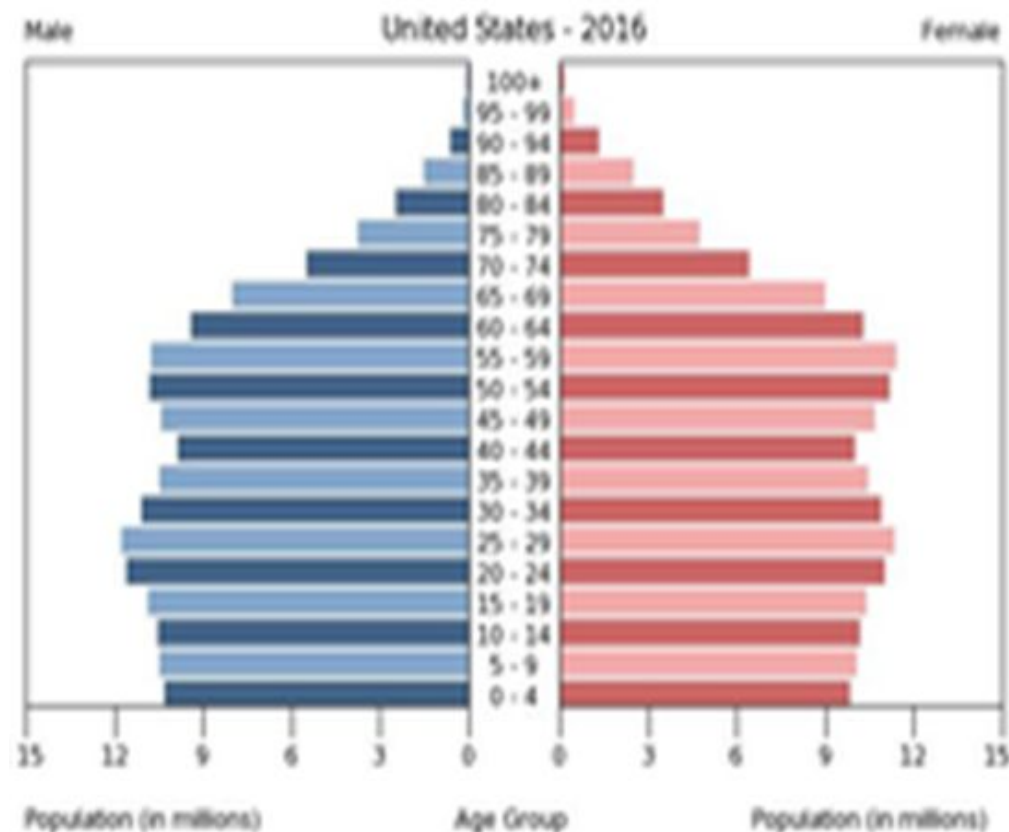
Скорочувальний тип

- Є типовим для країн з I типом відтворення
- Низький показник народжуваності, мала частка дітей, велика частка літніх людей, висока очікувана тривалість життя, старіння населення

Омолоджувальний тип

- характерний для деяких типів розвинутих країн, де спостерігається збільшення рівня народжуваності

Особливості демографічної політики в країнах

з різним типом відтворення

- З метою розв'язування демографічних проблем ООН прийняла «Всесвітній план дій у сфері народонаселення»
- уряди країн проводять **демографічну політику** – систему адміністративних, економічних, пропагандистських та інших заходів, за допомогою яких держава впливає на природний рух населення (передусім на народжуваність) у бажаному для себе напрямі.
- У розвинутих країнах з I типом відтворення на стимулювання народжуваності.
- відпустки для догляду за дитиною, виплати в разі народження немовляти, щомісячні виплати на дитину, суттєве зростання виплат на другу, третю

- Країни з II типом відтворення населення вживають заходів, що спрямовані на скорочення народжуваності.

- Найбільш активно демографічно політикою у XX ст. відзначилися Японія, Китай та Індія.

Основні напрями: правовий, економічний та морально-психологічний тиск на населення;

- Збільшення віку вступу до шлюбів.

обмеження народжуваності
до 2 дітей

Закріплення матеріалу:

- 1. Поясніть, як змінювалася чисельність населення протягом історії людства.
- 2. Які існують просторові відмінності показників природного руху населення та які чинники їх визначають?
- 3. Що таке демографічний перехід? Схарактеризуйте його фази.
- 4. Поясніть, як можна схарактеризувати демографічну ситуацію в країнах за статеві-віковими пірамідами.
- 5. Поясніть поняття «демографічне старіння». Чому це явище є загальною тенденцією в світі?
- 6*. Наведіть аргументи «за» і «проти» щодо ефективності економічних, адміністративно-правових і виховних заходів демографічної політики.
- 7*. Поясніть взаємозв'язок між демографічними процесами та рівнем соціально-економічного розвитку країни.

Домашнє завдання:

- 1. Опрацювати текст підручника с. 104-110;
- 2. Надати відповіді на запитання с. 110 (усно);

